

УДК 930"652":61(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.17>

**«АСКЛЕПІЙ: ЗБІРКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДЖЕРЕЛ»
Е. ТА Л. ЕДЕЛЬШТЕЙНІВ – ПЕРША ФУНДАМЕНТАЛЬНА ПРАЦЯ
З ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУ АСКЛЕПІЯ**

Семененко Олена,
*аспірантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
історичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Статтю присвячено дослідженню праці німецько-американських філологів-класиків та істориків медицини Е. та Л. Едельштейнів «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел» (1945 р.) та ставить за мету визначення її внеску в історіографію культу Асклепія. Культ бога лікування Асклепія виділявся серед величезної кількості античних культів своїми особливостями, серед яких були спеціалізація храмів Асклепія на хронічних захворюваннях; використання в асклепіонах як ірраціональних, так і традиційних методів лікування; доступність храмів для різних верств населення. Його історіографія нараховує майже півтора століття. Монографія подружжя Е. та Л. Едельштейнів є найповнішим узагальнюючим дослідженням із цієї проблематики. Вона складається з двох томів: у першому томі зібрано всі літературні та більшість епіграфічних джерел із культу Асклепія; другий том являє собою детальну історію розвитку культу, засновану на письмових джерелах. Учені розглянули походження Асклепія; відносини між храмовою та світською медициною; співіснування культу Асклепія та раннього християнства. Л. Едельштейн запропонував нове тлумачення низки концепцій, які домінували в тогочасній історіографії. По-перше, учений висунув гіпотезу, що Асклепій початково був героєм, а не хтонічним божеством, як уважали його сучасники. По-друге, Л. Едельштейн довів, що давньогрецька раціональна медицина виникла не в храмах Асклепія, а була надбанням лікарів-ремісників. По-третє, учений пояснював популярність культу Асклепія в античному світі філантропічною натурою божества та індивідуальним підходом до своїх пацієнтів. Монографія Е. та Л. Едельштейнів стала фундаментом для дослідження окремих аспектів культу прийдешніми поколіннями істориків та мала колосальну практичну цінність. Таким чином, Е. та Л. Едельштейни зробили великий внесок у поглиблення розуміння античної медицини.

Серед недоліків праці науковці зазначали ігнорування Е. та Л. Едельштейнами матеріальних джерел, без свідчень яких неможливо було дослідити всі аспекти культу Асклепія; штучний поділ давньогрецької медицини на раціональну та ірраціональну, який ускладнив розуміння сутності культу бога-лікаря; синхроністичний підхід до вивчення культу, який створював помилкове враження, що останній розвивався лінійно протягом усього періоду свого існування та не мав регіональних особливостей.

Ключові слова: історіографія, Л. Едельштейн, антична медицина, Асклепій.

Semenenko Olena. «Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies» by E. and L. Edelstein – the first fundamental work on the study of the cult of Asclepius

This article is devoted to the study of the work of the German-American classical philologists and historians of medicine E. and L. Edelstein "Asclepius: Collection and Interpretation of Testimonies" (1945), and aims to determine its contribution to the historiography of the cult of Asclepius. The cult of the god of healing Asclepius stood out among a vast number of ancient cults for its peculiarities, among which there were specialization of Asclepius temples on chronic diseases; use of both irrational and traditional healing methods in the asclepeions; and the accessibility of the temples to various strata of the population. Its historiography spans almost a century and a half. The monograph of the Edelsteins is the most complete generalizing study on the subject. It consists of two volumes: the first volume contains all the literary and most of epigraphic sources on the cult of Asclepius; the second volume is a detailed history of the development of the cult, based on written sources. The scholars studied the origin of Asclepius; relations between temple and secular medicine; and coexistence of the cult of Asclepius and early Christianity. L. Edelstein offered a new interpretation of a number of concepts that dominated the historiography of the time. First, he hypothesized that Asclepius was originally a hero and not a chthonic deity, as his contemporaries believed. Secondly, L. Edelstein proved that ancient Greek rational medicine arose not in the temples of Asclepius, but was the domain of medical craftsmen; thirdly, the scientist explained popularity of the cult of Asclepius in the ancient world by the philanthropic nature of the deity and his individual approach to his patients. the Edelsteins' monograph became the foundation for the study of certain aspects of the cult by successive generations of historians and was of enormous practical value. Thus, the Edelsteins' made a major contribution to deeper understanding of ancient medicine.

Key words: historiography, L. Edelstein, ancient medicine, Asclepius.

Культ бога лікування Асклепія був одним із найпоширеніших та найвпливовіших в античному світі. Він проіснував із кінця VI ст. до н. е. по V ст. н. е., переживши майже всі інші античні культури.

Історіографія культу Асклепія нараховує майже півтора століття. Крізь його призму історики вивчають релігію та медицину Давньої Греції та Давнього Риму, структуризацію античного суспільства, особливості розвитку різних регіонів античного світу. Проте донині надбання науковців мають розрізнений характер, а тому актуальною залишається потреба в дослідженні, систематизації, узагальненні історіографії культу Асклепія та виокремленні недостатньо вивчених аспектів за цією проблематикою.

Найбільш повним, узагальнюючим дослідженням культу Асклепія стала праця німецько-американських філологів-класиків та істориків медицини Е. та Л. Едельштейнів «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел», яка побачила світ у 1945 р. У першому томі цієї праці, автором якої була Емма Едельштейн, зібрано всі літературні та більшість епіграфічних джерел із культу Асклепія. Другий том, написаний Людвігом Едельштейном, являє собою детальну історію розвитку культу Асклепія, засновану на письмових джерелах. Л. Едельштейн розглянув найактуальніші на той час дискусійні питання із цієї проблематики та запропонував низку нових концепцій щодо їх вирішення. Монографія Е. та Л. Едельштейнів стала фундаментом для дослідження окремих аспектів культу прийдешніми поколіннями істориків та мала колосальну практичну цінність. Л. Едельштейн зробив дуже багато для поглиблення розуміння античної медицини, здійснивши те, що американський історик медицини Ллойд Стевенсон назвав «тихою революцією у вивченні давньогрецької медицини» [21, с. 183].

Оскільки від часу виходу рецензій на працю Е. та Л. Едельштейнів у 1940–1960-х роках не з'явилося жодної праці, присвяченої вищезазначеній монографії, окрім коротких згадок в оглядах історіографії культу Асклепія, доцільно провести ретельний аналіз цієї праці та спробувати окреслити її значення для дослідження культу бога-лікаря.

Таким чином, метою статті є аналіз внеску праці Е. та Л. Едельштейнів в історіографію культу Асклепія. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: виокремити аспекти культу Асклепія, які Л. Едельштейн уважав найактуальнішими в європейсько-американській історіографії першої половини ХХ ст.; проаналізувати особливості підходу Л. Едельштейна до вивчення культу Асклепія; вирізнити нові тлумачення усталених концепцій, запропоновані Л. Едельштейном.

Історіографічна база. Джерельна база дослідження є цілком задовільною та охоплює власне працю Е. та Л. Едельштейнів «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел», рецензії на неї, посилання в оглядах історіографії з культу Асклепія в наукових текстах та біографічні нариси, присвячені Л. Едельштейну.

Вихід у світ монографії Е. та Л. Едельштейнів у 1945 р. мав широкий резонанс у європейсько-американській науковій спільноті того часу. Одразу декілька іменитих науковців написали рецензії на «Асклепія». Серед них були філологи-класики, історики медицини, дослідники класичної міфології та релігії М. Нільссон А.Д. Нок, Д. Шулліан, Е. Акеркнехт. Усі рецензенти визнавали беззаперечну практичну цінність монографії Е. та Л. Едельштейнів як першої збірки письмових джерел та першої фундаментальної праці із цієї проблематики [14, с. 215; 15, с. 45; 19, с. 28; 1, с. 404]. Активну полеміку серед науковців викликали нові тлумачення Л. Едельштейном концепцій, які панували в тогочасній історіографії культу Асклепія. Зокрема, учений виступив проти гіпотези щодо хтонічного походження Асклепія; оскаржив думку щодо існування у давньогрецькому світі конфлікту між храмовою та світською медициною; піддав критиці теорію, що давньогрецька раціональна медицина зародилася у храмах Асклепія [8, с. 22].

Після смерті Л. Едельштейна в 1966 р. вийшли перші біографічні статті, написані в пам'ять про ученого його колегами – провідними спеціалістами з історії медицини та філологами-класиками О. Темкіним, Л. Стевенсоном, Д. Бронком, Ж. Стеннардом, Ф. Кудленом. Цей матеріал містить важливі відомості щодо соціально-політичного становища, в умовах якого довелося жити і працювати Е. та Л. Едельштейнам; дає уявлення про особистість Л. Едельштейна як ученого; розкриває своєрідність його підходу до вивчення античної історії [22, с. 4; 21, с. 181; 2, с. 180; 20, с. 381; 13, с. 173]. Сучасні біографічні дослідження представлені статтями істориків медицини Т. Рюттена, Ф. Стахнісча, С. Поу, в яких особлива увага приділяється діяльності ученого в 1930-ті роки, позначені приходом до влади у Німеччині НСДП, антисемітською політикою нацистів та її наслідками для наукової спільноти країни [16, с. 1; 18, с. 53].

Загальна інформація про працю «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел» міститься в оглядах історіографії до наукових робіт, присвячених історії культу Асклепія. Зокрема, такі дослідники, як К. Керенї, Л.В. Бронвен, Ю. Рітмюллер, уважали, що монографія залишається одним із найбільш узагальнюючих досліджень культу Асклепія до наших днів. Але деякі позиції автора потребують перегляду у світлі появи нових джерел [12, с. 13; 3, с. 4; 17].

Таким чином, можна зазначити, що джерельна база дослідження є репрезентативною та дає змогу виконати поставлені мету та завдання.

Людвіг Едельштейн (1902–1965) – німецько-американський історик медицини, філолог-класик до 1933 р. працював асистентом в Інституті історії медицини та лектором з історії точних наук у Берлінському університеті ім. Фрідріха Вільгельма [16, с. 2].

На початок 1930-х років Л. Едельштейн був відомим експертом у галузі стародавньої історії медицини та класичної філології, одним із найталановитіших та найбільш перспективних молодих науковців. Колеги характеризували Л. Едельштейна як людину розсудливу, з образним мисленням та широтою світогляду [21, с. 182; 18, с. 66].

Прихід до влади у 1933 р. А. Гітлера став найдраматичнішим епізодом в історії Німеччини. Згідно з низкою антисемітських законів, які були прийняті нацистами у 1933 р., усі не-арійці відсторонювалися від посад у сферах управління, юриспруденції та освіти. Наслідком цього закону стала масова еміграція інтелектуальної еліти Німеччини. Одними з таких емігрантів було подружжя Е. та Л. Едельштейнів, які, маючи єврейське походження, також були звільнені зі своїх посад. Завдяки активній допомозі друзів-емігрантів, істориків медицини Г. Сигериста та О. Темкіна, Л. Едельштейну вдалося отримати посаду викладача історії медицини в Університеті Джона Гопкінса (США), де він працював із 1934 по 1947 р. Роки Другої світової війни, проведені далеко від політичних потрясінь Європи сукупно з невеликим викладацьким навантаженням, виявилися для Л. Едельштейна особливо продуктивними. У 1945 р. разом із дружиною Еммою вони видали монографію, присвячену давньогрецькому богу-лікарю Асклепію [16, с. 6].

Як зазначав Л. Едельштейн, дослідники культу Асклепія останньої чверті ХІХ – першої половини ХХ ст. вивчали радше його зовнішні аспекти, ніж глибинний зміст [5, с. 33]. Саме тому Л. Едельштейн поставив за мету дослідити постать Асклепія та розкрити сутність його культу [5, с. 34].

Характерною особливістю праць Л. Едельштейна був дух іконоборства. Учений пропонував нові інтерпретації, які кидали виклик концепціям, що лежали в основі вивчення давньогрецької медицини. Коли Л. Едельштейн прийшов у класичну історію, у вивченні давньогрецької медицини домінував свого роду презентизм. Історики вважали її науковою за своїм світоглядом і зображували давньогрецьких лікарів як перших медичних фахівців. Л. Едельштейн звернув увагу на історичний та філософський контекст давньогрецької медицини, продемонструвавши, яким чином вона була зумовлена конкретним часом та інтелектуальним середовищем, у якому розвивалася. Він стверджував, що лікар у класичному світі був мандрівним ремісником, який навчався своєму ремеслу емпіричним шляхом. Характерними особливостями підходу Л. Едельштейна до вивчення культу Асклепія були самостійність мислення, яке, таким чином, не залежало від поточного статусу розроблення проблеми; критичне ставлення до загальноприйнятої думки незалежно від того, наскільки авторитетною вона була; глибоко вкорінена історична свідомість [8, с. 15].

Першим, що розглянув у своїй праці Л. Едельштейн, була розповсюджена у той час теорія, що Асклепій початково був хтонічним божеством. Л. Едельштейн оскаржив вищезазначену концепцію, розроблену ще в останній чверті ХІХ ст. німецькими філологами-класиками. Учений наполягав, що давні греки вшановували Асклепія як героя за багато століть до визнання його божественної сутності [5, с. 128].

Л. Едельштейн відзначав, що перша згадка про Асклепія як героя містилася в «Іліаді», але відсутність у Гомера свідчень щодо військових подвигів Асклепія стала причиною появи в історіографії концепції, що він був хтонічним божеством або історичною особою. Така думка, як указував Л. Едельштейн, базувалася на ототожненні вченими понять «воїн» та «герой» [5, с. 3; 23, с. 622].

Німецько-американський філолог-класик, історик античності К. фон Фріц у рецензії на працю Л. Едельштейна підтримав вищезазначену ідею вченого. Він відзначив, що для давніх греків поняття «герой» та «воїн» не були тотожними. Героєм уважалася людина, яка залишила слід в історії певного місця або країни, так що співвітчизники вшановували її після смерті. Таким чином, герой міг бути як воїном, так і видатним законодавцем, правителем, пророком тощо [10, с. 112]. Щодо «Іліади», на яку науковці останньої чверті ХІХ ст. спиралися під час визначення цього терміна, то її не можна вважати репрезентативним джерелом із давньогрецьких релігійних вірувань, оскільки учасники Троянської війни були винятком: легенда, на якій засновувалася «Іліада», пройшла довгий шлях, у ході якого персонажі поеми отримали безсмертя та статус героїв [10, с. 113].

Натомість Л. Едельштейн висунув гіпотезу, що Асклепій був покровителем лікарів, культурним героєм (останній термін уперше застосував до Асклепія Р.Л. Фарнелл) [6, с. 243; 9, с. 714]. Однак ця гіпотеза не отримала загального визнання, і деякі вчені продовжують стверджувати, що Асклепій уважався богом від самого початку [12, с. 14].

Другою проблемою, якої торкнувся Л. Едельштейн була думка, яка домінувала в історіографії з ранньої античності до ХХ ст., згідно з якою перші давньогрецькі лікарі назвали себе асклепіадами тому, що антична медицина виникла в храмах Асклепія [9, с. 714]. Л. Едельштейн піддав критиці цю концепцію. Він зауважував, що медицина в Стародавній Греції належала до ремесел, а лікарі, будучи мандрівними

ремісниками, які втратили захист свого роду, коли покинули рідні місця, створювали гільдії, які давали їм змогу користуватися захистом Асклепія в іноземних громадах, де вони практикували медицину. Приналежність до певного роду грала важливу роль у давньогрецькому суспільстві, тож, зазначав Л. Едельштейн, вже у VI ст. до н. е. лікарі називали себе духовними синами Асклепія – асклепіадами, таким чином, сформувавши одну з перших корпорацій ремісників [5, с. 60].

Наступною проблемою, яку розглянув Л. Едельштейн, були відносини між релігією та світською медициною. Він уважав, що вони були відокремлені одна від одної, але між ними не було ворожнечі. Сам будучи лікарем, Асклепій був покровителем лікарів і хранителем їхнього ремесла. Лікарі робили йому підношення і підтримували його культ, але вони практикували раціональну, а не релігійну медицину. Коли вони не могли допомогти (що було звичайним явищем в епоху, коли медицина мало що могла вдіяти), їхні пацієнти могли вільно звертатися за порадою до Асклепія [5, с. 60].

Однак сучасні вчені почали ставити під сумнів дихотомію «раціональне проти ірраціонального». Зокрема, Л.В. Бронвен вважає такий поділ давньогрецької медицини на два напрями помилковим. Відмова від цієї гіпотези дає змогу розглянути джерела зі стародавньої медицини та культу Асклепія пліч-о-пліч, що, своєю чергою, пояснює важливі точки дотику й навіть впливу між ними. На основі всього вищезазначеного Л.В. Бронвен робить висновок, що культ Асклепія виник і поширився у V ст. до н. е. здебільшого тому, що у цей період медицина Стародавньої Греції почала визначати себе як ремесло та встановлювати межі своїх повноважень, зазначаючи хвороби, які вона могла і не могла лікувати, що призвело до виникнення лакуни в медицині. Бог Асклепій, який у міфології зображувався як досвідчений лікар, ідеально підходив для заповнення порожнечі, залишеної смертною медициною [3, с. 6].

Л. Едельштейн не погоджувався з думкою більш ранніх дослідників, що спроможність Асклепія лікувати за допомогою інкубації була шахрайством та оманом з боку жерців, які керували святилищами. Він стверджував, що в асклепіонах застосовувалися раціональні методи лікування і саме це вирізняло Асклепія серед інших божеств-цілителів, чиє лікування засновувалося на благочестивому марновірстві або магічних практиках [5, с. 101]. Але, як зазначає Г.Б. Фернгрэн, Асклепій також застосовував ірраціональні та магічні методи лікування, які не набагато відрізнялися від методів інших божеств. Підкреслюючи унікальний філантропічний дух і доброзичливість бога, здається, що Л. Едельштейн ідеалізував образ Асклепія. Філантропія бога не була унікальною, свідчення того, що у нього було особливе піклування про бідняків, також не є однозначними [8, с. 21].

Ще однією проблемою, якій Л. Едельштейн приділив велику увагу, були відносини між культом Асклепія та раннім християнством. Учений відзначав, що починаючи з перших століть нашої ери культ Асклепія поширився на весь стародавній світ та був живою силою, з якою рахувалися, тоді як інші культу втратили більшу частину своєї колишньої могутності. Християнські вчені були вороже налаштовані проти Асклепія. Причиною такої ворожнечі було те, що в ранньому Євангелії Ісус зображений лікарем. Така інтерпретація місії нового бога робила його схожим на Асклепія, бога медицини, більше ніж на будь-яке інше язичницьке божество. Саме схожість між учинками Христа та Асклепія роздмухувала ворожнечу між християнською вірою та релігією Асклепія [5, с. 33].

Л.В. Бронвен указує, що, підкреслюючи значення Асклепія як язичницького суперника Христа, Л. Едельштейн невірно тлумачив служіння ранніх християн хворим. Перші ніколи не змагалися з Асклепієм у чудесному зціленні. Скоріше воно взяло на себе раніше недоступну функцію піклування про хворих, що згодом призвело до створення перших лікарень [7, с. 22].

Л.В. Бронвен відзначає, що занадто християнізоване прочитання культу Л. Едельштейном створило штучний поділ між релігійною медициною Асклепія та гіппократівською раціональною медициною [3, с. 8].

Показником ерудованості та скрупульозності Е. та Л. Едельштейнів є те, що хоча їхнє дослідження не залишилося неоспореним як із погляду історичного методу, так і з погляду побудови аргументації, яку вони використовували, але навіть через сімдесят шість років воно залишається найбільш фундаментальним дослідженням зі своєї тематики.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Найбільш повним, узагальнюючим дослідженням із культу Асклепія стала праця німецько-американських філологів-класиків та істориків медицини Е. та Л. Едельштейнів «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел».

Аспектами культу Асклепія, які, на думку Л. Едельштейна, потребували більш детального вивчення, були походження Асклепія; стосунки між релігією Асклепія та світською медициною; співіснування культу Асклепія та раннього християнства;

Особливістю підходу Л. Едельштейна до вивчення культу Асклепія було дослідження даної проблематики в історичному та філософському вимірах. Ученого вирізняли незалежність мислення, готовність піддавати критиці загальноприйняті концепції, глибоко вкорінена історична свідомість.

Л. Едельштейн запропонував нове тлумачення низки концепцій, які панували у сучасній йому історіографії. По-перше, учений висунув гіпотезу, що Асклепій початково був героєм, а не хтонічним божеством, як уважали дослідники його часу. По-друге, Л. Едельштейн довів, що давньогрецька раціональна медицина виникла не в храмах Асклепія, а була надбанням лікарів-ремесників. По-третє, учений пояснював популярність культу Асклепія в античному світі його філантропічною натурою та індивідуальним підходом до пацієнтів.

Серед недоліків праці дослідники зазначали ігнорування Е. та Л. Едельштейнами матеріальних джерел, без свідчень яких неможливо дослідити всі аспекти культу Асклепія; поділ давньогрецької медицини на раціональну та ірраціональну, який ускладнював розуміння сутності культу бога-лікаря; синхроністичний підхід до вивчення культу, який справляв помилкове враження, що останній розвивався лінійно та не мав регіональних особливостей.

Література:

1. Ackerknecht E.H. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies : [Review]. *The Quarterly Review of Biology*. 1946. Vol. 21, No. 4. P. 404. Rev. on : Edelstein E.L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies : in 2 vol. Baltimore, 1998. 277 p.
2. Bronk D.W. Ludwig Edelstein, Colleague and Counsellor. *Journal of the history of Medicine*. 1966. Vol. 21. No. 2. P. 179–181.
3. Brown L.W. The Appeal of Asclepius and the Politics of Healing in the Greco-Roman World : dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy. Austin, 2003. 348 p.
4. Diller A. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies: [Review]. *Isis*. 1947. Vol. 37, No. 1/2. P. 98. Rev. on: Edelstein E.L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies; in 2 vol. Baltimore, 1998. 277 p.
5. Edelstein E., Edelstein L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies. In 2 vol. Vol. 2. Baltimore, 1998. 277 p.
6. Farnell L.R. Greek Hero Cults and Ideas of Immortality. Oxford : The Clarendon Press, 1921. 434 p.
7. Ferngren G.B. Early Christianity as a Religion of Healing. *Bulletin of the History of Medicine*. 1992. No 66. P. 1–15.
8. Ferngren G.B. Introduction // Edelstein E., Edelstein L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies: in 2 vol. Baltimore, 1998. P. 13–22.
9. Fish M.H. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies; [Review]. *Bulletin of the History of Medicine*. 1946. Vol. 20, No 5. P. 712–716. Rev. on : Edelstein E.L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies; in 2 vol. Baltimore, 1998. 277 p.
10. Fritz von K. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies: [Review]. *Journal of the history of Medicine and Allied Sciences*. 1947. Vol. 2. No 1. P. 110–116. Rev. on : Edelstein E.L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies; in 2 vol. Baltimore, 1998. 277 p.
11. Gardner P. New Chapters in Greek History. London : William Clowes and Sons, 1892. 459 p.
12. Kerényi C. Asklepios: Archetypal Image of the Physician's Existence. New York : Pantheon Books, 1959. 151 p.
13. Kudlien F. In Memoriam Ludwig Edelstein. *Journal of the history of Medicine and Allied Sciences*. 1966. Vol. 21. No. 2. P. 173–178.
14. Nilsson M.P. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies: [Review]. *The American Journal of Philology*. 1947. Vol. 68. No. 2, P. 215–219. Rev. on : Edelstein E.L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies; in 2 vol. Baltimore, 1998. 277 p.
15. Nock A.D. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies [Review]. *Classical Philology*. 1950. Vol. 45, No. 1. P. 45–50. Rev. on : Edelstein E.L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies: in 2 vol. Baltimore, 1998. 277 p.
16. Pow S., Stahnisch F.W. Ludwig Edelstein (1902–1965): a German Historian of Medicine in North American Exile and the Emergence of the Modern Hippocratic Oath. *Journal of Medical Biography*. 2016. Vol. 24. Issue 2, P. 527–537.
17. Renberg G.H. Asklepios: Heiligtümer und Kulte: [Review]. Rez. zum : Riethmüller J.W. Asklepios: Heiligtümer und Kulte : 2 vols. Heidelberg : Verlag Archäologie und Geschichte, 2005. 392 p.; URL : <https://bmcr.brynmawr.edu/2009/2009.12.40/> (дата звернення: 04.09.2017).
18. Rütten T. Ludwig Edelstein at the Crossroads of 1933. On the Inseparability of Life, Work, and Their Reverberations. *Early Science and Medicine*. 2006. Vol. 11. No. 1. P. 50–99.
19. Schullian D.M. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies: [Review]. *The Classical Weekly*. 1947. Vol. 41. No. 2. P. 28–30. Rev. on : Edelstein E.L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies; in 2 vol. Baltimore, 1998. 277 p.
20. Stannard J. Eloge. Ludwig Edelstein (1902–1965). *Isis*. 1966. Vol. 57. No. 3. P. 379–384.
21. Stewenson L.G. Ludwig Edelstein. A Personal Recolection. *Journal of the history of Medicine and Allied Sciences*. 1966. Vol. 21. No. 2., P. 181–183.
22. Temkin O. In Memory of Ludwig Edelstein. *Bulletin of the history of Medicine*. 1966. Vol. 40. No. 1. P. 1–13.
23. Thramer E. Asklepios. Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie. Leipzig: Druck und Verlag von B.G. Teubner, 1890. P. 615–642.
24. Walton A. The Cult of Asklepios. New York : Gynn & amp; Company, 1894. 136 p.